

DILDORAXON ABDULLAYEVA,

filologiya fanlari doktori,

O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi Andijon davlat universiteti dotsenti

ISKANDARSHOH MADGAZIYEV,

Andijon viloyati tarixi va madaniyat davlat muzeyi katta ilmiy xodimi

CHO'LPON DRAMATURGIYASI: NOMA'LUM DRAMALARI VA YANGI TOPILGAN KOMEDIYASI HAQIDA

ANNOTATSIYA

Kirish

Ushbu maqolada XX asr boshlarida dramaturgiya paydo bo'lishida Cho'lponning o'rni, o'zbek jadid dramaturgiyasining shakllanishida adib tomonidan yaratilgan sahna asarlari, ularga bildirilgan baho-munosabatlar; Cho'lponning shu kungacha adabiy va ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lgan, shuningdek, nomlari ma'lum, biroq matni topilmagan pesalari va yangi topilgan komediyasi haqida so'z yuritiladi.

XX asrning 20-yillarida o'zbek adabiy va madaniy hayoti uchun nisbatan yangi yo'nalish bo'lgan dramaturgiya o'ziga xos shakl va ko'rinishda vujudga keldi, uchinchi adabiy tur sifatida alohida o'rin tutuvchi dramatik turning o'zbek xalqi hayotiga kirish kelishida, uning rivojiga jadid adiblar o'z hissalarini qo'shdilar. 1920-yillarda o'zbek dramaturgiyasiga ilk tamal toshi qo'yildi. 1910-1930-yillarda yangi shakllangan va taraqqiy etgan o'zbek jadid dramaturgiyasi rivojida Behbudiy, Avloniy, Hoji Mu'in, Fitrat, Hamza, G'ulom Zafariy, G'ozi Yunus, Xurshid, Cho'lpon xizmatlarini ta'kidlash zarur hisoblanadi. Xususan Cho'lpon dramatik turda ham barakali ijod qildi, bu yo'nalishda u jahon adabiyoti an'analari va tajribalari asosida qalam tebratib drama, tragediya, komediya, pantomima kabi janrlarni rivojlantirdi.

Maqsad va vazifa. Cho'lpon dramaturgiyasining shu kungacha aniqlanmagan jihatlarini tadqiq etish asosiy maqsad hamda Cho'lponning jadid dramaturg sifatidagi faoliyatini o'rganish, ijodiy merosida yangi aniqlangan sahna asarlarini tahlil etish kabilar vazifa sifatida belgilanadi.

Usullar. Cho'lponning dramaturgik faoliyati, sahna asarlarining yozilish tarixi va ommalashishi, bugungi kundagi holati kabi masalalar bilan shug'ullanishda analitik, tarixiy-qiyosiy, tarixiy-madaniy usullardan foydalaniladi.

Natijalar va mulohaza.

Cho'lpon dramaturgiyasi haqida so'z borganda uning faqat dramalar yozish bilan chegaralanmay, balki asarlarni sahnalashtirish ishlarida faol bo'lgani, jahon adiblari pesalarini tarjima qilib, sahnalashtirilishida bosh-qosh bo'lgani, aktyorlarga ijro usullarini, nutq ustida ishlash, talaffuz qoidalarini ham o'rgatgani, sahna asarlariga taqriz va maqolalar yozgani kabi qator ishlarni ham amalga oshirganligini ta'kidlash o'rinli. Cho'lponning dramaturgiya sohasidagi izlanishlari 1914-yildan boshlangani haqida adabiyotshunoslikda ba'zi mulohazalar bor.

XULOSA

XX asrning 20-30-yillaridagi siyosiy hayotdagi keskin o'zgarishlar, stalin qatag'oni va turli sabablarga ko'ra Cho'lponning barcha dramatik asarlari to'la saqlanmagan yoki bugungi kungacha yetib kelmagan, yoxud qaysidir arxiv fondlarda, shaxsiy kutubxonalarda saqlanmoqda. Cho'lponning noma'lum dramatik asarlarini o'rganganimizda ularning soni yigirmadan ortiq ekanini aniqladik. Dramatik asarlarini izlash davomida esa "Yana uylanaman" komediyasi matni topildi. Demak, dramaturgning boshqa pesalarini ham izlash va xalqqa yetkazish navbatdagi vazifalardan biridir.

***Kalit so'zlar:** jadid dramaturgiyasi, XX asr boshlaridagi jadid dramalari, Cho'lpon dramaturgiyasi, Cho'lpon sahna asarlarining o'rganilishi, "Yana uylanaman" komediyasi.*

АННОТАЦИЯ

Вступление

В данной статье роль Чулпана в зарождении драматургии начала XX века, созданные писателем сценические произведения в становлении узбекской джадидской драматургии, их оценка, то, что Чулпан до сих пор известен литературному и научной общественности, а также стихи, названия которых известны, но текст не найден, и обнаруженная комедия.

В 1920-е годы драматургия, относительно новое направление узбекской литературной и культурной жизни, возникла в своеобразной форме и облике, а драматический жанр, занимающий особое место в качестве третьего литературного вида, был введен в жизнь узбекского народа, во время его появления современные писатели внесли свой вклад в его развитие. Основа узбекской драматургии был заложен в 1920-е годы. Необходимо отметить заслуги Бехбуди, Авлони, Хаджи Муина, Фитрата, Хамзы, Гулама Зафари, Гази Юнуса, Хуришида, Чулпана в развитии вновь сформировавшейся и развитой узбекской современной драматургии в 1910-1930 гг. В частности, Чулпан добился успеха в драматическом турне, в котором он развивал такие жанры, как драма, трагедия, комедия, пантомима, опираясь на традиции и опыт мировой литературы.

Цель и миссия. Основная цель - изучение доселе неисследованных сторон драматургии Чулпана, а также изучение деятельности Чулпана как серьезного драматурга, анализ вновь открывшихся пьес в его творческом наследии.

Методы. Аналитический, историко-сравнительный, историко-культурологический методы используются при решении таких вопросов, как драматическая деятельность Чулпана, история и популярность написания пьес, современное состояние.

Результаты и отзывы.

Что касается драматургии Чулпана, то он активно занимался не только написанием драм, но и постановкой произведений, переводом и постановкой пьес мировых писателей. написание статей. Имеются литературные упоминания о том, что исследования Чулпана в области драматургии начались в 1914 году.

ВЫВОД

В связи с резкими изменениями в политической жизни 1920-х и 1930-х годов, сталинскими репрессиями и по разным причинам все пьесы Чулпана полностью не сохранились или дошли до наших дней, или хранятся в каких-то архивах или частных библиотеках. Когда мы изучили неизвестные пьесы Чулпана, то обнаружили, что их более двадцати. В поисках его

драматических произведений был найден текст комедии “Я снова женюсь”. Итак, одна из ближайших задач – найти и донести до публики другие пьесы драматурга.

Ключевые слова: джадидская драматургия, джадидские драмы начала XX века, драматургия Чулпана, изучение пьес Чулпана, комедия “Я снова женюсь”.

ANNOTATION

Introduction

In this article, the role of Chulpan in the emergence of drama in the early twentieth century, the stage works created by the writer in the development of Uzbek Jadid drama, their assessment, the fact that Chulpan is still known to the literary and scientific community, as well as poems whose names are known, but the text has not been found, and discovered comedy.

In the 1920s, dramaturgy, a relatively new direction in Uzbek literary and cultural life, arose in a peculiar form and appearance, and the dramatic genre, which occupies a special place as the third literary type, was introduced into the life of the Uzbek people, during its appearance, modern writers introduced his contribution to its development. The foundation of Uzbek dramaturgy was laid in the 1920s. It is necessary to note the merits of Behbud, Avloni, Haji Muin, Fitrat, Khamza, Ghulam Zafari, Gazi Yunus, Khurshid, Chulpan in the development of the newly formed and developed Uzbek modern drama in 1910-1930. In particular, Chulpan achieved success in the drama tour, in which he developed such genres as drama, tragedy, comedy, pantomime, drawing on the traditions and experience of world literature.

Purpose and mission. The main goal is to study the hitherto unexplored aspects of Chulpan's dramaturgy, as well as to study Chulpan's activities as a serious playwright, to analyze the newly discovered plays in his creative heritage.

Methods. Analytical, historical-comparative, historical-culturological methods are used in solving such issues as Chulpan's dramatic activity, the history and popularity of writing plays, and the current state.

Results and reviews.

As for the dramaturgy of Chulpan, he was actively engaged not only in writing dramas, but also in staging works, translating and staging plays by world writers. writing articles. There are literary references that Chulpan's studies in the field of dramaturgy began in 1914.

CONCLUSION

Due to drastic changes in the political life of the 1920s and 1930s, Stalinist repressions and for various reasons, all of Chulpan's plays have not been completely preserved or have survived to this day, or are stored in some archives or private libraries. When we studied the unknown plays of Chulpan, we found that there were more than twenty of them. In search of his dramatic works, the text of the comedy “I'm getting married again” was found. So, one of the immediate tasks is to find and convey to the public other plays by the playwright.

Key words: Jadid dramaturgy, Jadid dramas of the beginning of the 20th century, Chulpan's dramaturgy, study of Chulpan's plays, comedy “I'm getting married again”.

KIRISH

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon XX asr boshlarida o'zbek madaniy hayoti uchun nisbatan yangi soha bo'lgan dramaturgiyaning paydo bo'lishi va rivojiga o'z hissasini qo'shgan dramaturg hamdir. Aytish kerakki, o'zbek dramaturgiyasining ge-

netik ildizlari xalq teatri, “chodir xayol”, “qo‘g‘irchoq tomoshasi”, xalq tomosha san‘atiga borib taqaladi. XX asr boshlariga kelib esa jadid g‘oyalarini ifodalovchi shaklan va mazmunan o‘ziga xos sahna asarlari paydo bo‘la boshladi, 1920-yillarda o‘zbek dramaturgiyasiga ilk tamal toshi qo‘yildi. 1910-1930-yillarda yangi shakllangan va taraqqiy etgan o‘zbek jadid dramaturgiyasi rivojida Behbudiy, Avloniy, Hoji Mu‘in, Fitrat, Hamza, G‘ulom Zafariy, G‘ozi Yunus, Xurshid, Cho‘lpon xizmatlarini ta’kidlash zarur hisoblanadi.

Maqsad va vazifa. Cho‘lpon dramaturgiyasining noma’lum jihatlarini tadqiq etish asosiy maqsad hamda Cho‘lponning jadid dramaturg sifatidagi faoliyatini o‘rganish, ijodiy merosida yangi aniqlangan sahna asarlarini tahlil etish kabilar vazifa sifatida belgilanadi.

Usullar. Cho‘lponning dramaturgik faoliyati, sahna asarlarining yozilish tarixi va ommalashishi, bugungi kundagi holati kabi masalalar bilan shug‘ullanishda analitik, tarixiy-qiyosiy, tarixiy-madaniy usullardan foydalaniladi.

Natijalar va mulohaza.

Cho‘lpon dramaturgiyasi haqida so‘z borganda uning faqat dramalar yozish bilan chegaralanmay, balki asarlarni sahnalashtirish ishlarida faol bo‘lgani, jahon adiblari pesalarini tarjima qilib, sahnalashtirilishida bosh-qosh bo‘lgani, aktyorlarga ijro usullarini, nutq ustida ishlash, talaffuz qoidalarini ham o‘rgatgani, sahna asarlariga taqriz va maqolalar yozgani kabi qator ishlarni ham amalga oshirganligini ta’kidlash o‘rinli. Cho‘lponning dramaturgiya sohasidagi izlanishlari 1914-yildan boshlangani haqida adabiyotshunoslikda ba’zi mulohazalar bor. Faqat bu mulohazalarning tasdiqlanishi Cho‘lponning “Boy” nomli dramasi kelgusida topilish ehtimoli bilan bog‘liq. Cho‘lpon o‘z davrida dramaturgiya sohasida samarali ijod qilgan [18;12], biroq uning barcha dramalari shu kungacha topilgan emas. Bizgacha yetib kelgan mavjud sahna asarlari beshta bo‘lib, ular turli mavzu va hajmda ekanligi ko‘rinadi. Ular haqida adabiyotshunoslikda ma’lum bir fikrlar, mulohazalar aytilgan, maqola va tadqiqotlarda yoritilgan bo‘lsa-da, mazkur asarlarga doir yangi manbalar va materiallarga tayanib fikr yuritmoqchimiz.

“Temirchi” (1919-yil). Adabiyotshunoslikda bu asar alohida dramatik asarlar qatorida zikr qilinmaydi. Biroq tuzilishiga ko‘ra u sahna asaridir. Mazkur asar dastlab “Mehnatkash inqilobning ikki sana davri munosabati-la” tagsarlavhasi bilan “Ishtirokiyun” gazetasining 1919-yil 9-dekabr sonida chop etilgan. Asar kichik hajmga ega bo‘lib, she’r shaklida yozilgan, 65 misradan iborat. Unda temirchi va uning o‘g‘lining ish vaqtidagi dramatik holati tasvirlangan. Asarda dramaga xos elementlarning mavjudligini ko‘rish mumkin. Asar mazmunidan uning biror dramatik asarning bir bo‘lagi deb taxmin qilish ham mumkin. Keyinchalik Cho‘lpon uni bir butun drama qilish niyati bo‘lganligi ham ehtimoldan holi emas.

“Yorqinoy” (“Sarkash qiz”) (1920-yil). Olti parda ko‘rinishdan iborat drama. Muallifning o‘zi “afsonaviy tamosha” deb atagan. 1926-yil 20-sentyabrda “Sarkash qiz” sarlavhasi ostida sahnaga qo‘yilgan. Biz tomonimizdan qo‘lga kiritilgan 1926 yilgi teatr afishalarida ham dastlab “Sarkash qiz” sarlavhasi, pastki qatorda “Yorqinoy” nomi keltirilgan. B.O.Pestovskiy “O‘zbek teatri. Yangi o‘zbek dramaturgi” maqolasida “Uning (Cho‘lponning – mualliflar) “Yorqinoy” (qahramonning o‘z ismi) pesasi birinchi marta 24-noyabr 1920-yilda Toshkentda Xalq uyida namoyish qilindi” deb ma’lumot beradi hamda dramaning qisqa mazmunini bayon qiladi [8].

“Gunoh” (Ramazon ko‘rinishlaridan) (1923-yil). Asarga tagsarlavha sifatida “Shoshilish yozilgan 2 parda bir ko‘runishlik kulgi tomoshacha” deb yozilgan bo‘lib, u “Qalandar” taxallusi bilan “Turkiston” gazetasining 1923-yil 29-aprel sonida chop etilgan. Keyinchalik Cho‘lpon

asarlarining 3 jildligiga kiritilgan [13;196-198]. Professor N.Karimovning “Cho‘lpon” ma’rifiy romanida esa “Ramazon ko‘rinishlari” (1927) nomi bilan ko‘rsatilgan.

“Hujum” (1927-yil). Bu sahna asari dastlab V.Yan (Yanchevitskiy) tomonidan yozilgan bo‘lsa-da, Cho‘lponning ijodiy tarjimai yoki o‘zbek tilidagi talqini deyish mumkin. Asar muallifini belgilash masalasi matbuotda bahs-munozaraga sabab bo‘ldi. Ayrim adabiyotshunoslar “Cho‘lpon tarjima qilgan” desa, ba’zilar “hammualliflikda yozilgan” deb fikr bildiradilar. Keyingi fikrni mavzuga doir materiallarni o‘rganish asosida to‘g‘ri deb bilish mumkin. Asarning yaratilishi va sahnaga qo‘yilishi tarixi O.Sharafiddinov, N.Karimov, S.Ahmedov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Asar dastlab akademik N.Karimov tomonidan 1993-yili “Nafosat” jurnalida chop etilgan [6]. Ikkinchi nashr esa 2013-yilda Cho‘lponning 4 jildlik “Asarlar”ida amalga oshirildi [14]. Pesa buffonada yo‘nalishida yozilgan bo‘lib, buff-drama deb ham yuritiladi. Mazkur asar orqali Cho‘lponning komediya janriga oid mahoratini ko‘rish mumkin. Izlanishlar xulosasiga ko‘ra asarning yana boshqa nusxalari topilishi ham ehtimoldan holi emas.

“Zamona xotini” (“Mushtumzo‘r”) (1928-yil). “Zamona xotini” asari ilk marta “Sharq yulduzi” jurnalining 1992-yil 10-sonida M.Muhammedov, K.Yashin, S.Mamajonovlar tomonidan chop etilgan. Bu vaqtgacha asar ayrim sabablarga ko‘ra Mumtoz Muhammedov asarlari qatorida zikr etib kelingan. Ma’lum bo‘lishicha, asarga Cho‘lpon tomonidan “Shunigina deyman” sarlavhali so‘zboshi yozilgan. So‘zboshida keltirilgan “8 mart Xotin qizlar kuni uchun ikki pardali qilib “Zamona xotini” nomi bilan yozilgan edi” degan so‘zlarga ko‘ra Cho‘lponning o‘zi asarni shunday nomlaganini ta’kidlash mumkin. O.Sharafiddinov “Mushtumzo‘r” va “O‘rtoq Qarshiboev” pesalari haqida so‘z yuritib, “I.Sultonov Cho‘lponning yo ikkala pesasini, yo bittasini menga ko‘rsatgan edi. ...Men kitoblarni o‘qiganim yo‘q, albatta, qo‘lga olib varaqlab chiqqanman, xolos. Ularning keyingi taqdiri menga noma’lum” [17;85] deydi. Bu fikrlar akademik Izzat Sulton shaxsiy kutubxonasida Cho‘lpon qalamiga mansub pesalar bo‘lganligini anglatadi. S.Mamajonov “Zamona xotini” va “Mushtumzo‘r” pesalari ilgari ikkita asar deb yuritilgan bo‘lsa, endilikda ikkisi bitta asar ekanligi ma’lum bo‘ldi, degan fikrga kelgan edi. Biroq ikkala asar qismlari va boshqa ayrim farqlarning mavjudligi pesaning asl matnini aniqlash zarurati borligini ko‘rsatadi.

Quyida Cho‘lponning nomlari ma’lum, lekin matni topilmagan dramatik asarlari haqida so‘z yuritamiz:

“Boy” (1914). Cho‘lpon dramatik asarlarining birinchisi sifatida “Boy” pesasi ko‘rsatiladi. Adabiyotshunos olim N.Karimov S.Ahmedov bergan ma’lumotga tayanib, “Boy” nomli pesa Cho‘lpon tomonidan 1914-yilda yozilgan degan fikrni bildiradi [16;40]. Shuningdek Cho‘lponning 1914-1919-yillar orasida Cho‘lpon birorta sahna asari ustida ishlagani haqida ma’lumot uchramasligini ta’kidlab, “Boy” pesasining taqdiri haqida quyidagilarni bildiradi: “Cho‘lponning “Boy” pesasi o‘z vaqtida yo sahna yuzini ko‘rmagan, yo ko‘rgan bo‘lsa ham muvaffaqiyat qozonmagan. Muallifning bu davrda dramaturg sifatida tajribaga ega bo‘lmaganligi va chamasi “Boy” pesasi bilan dramatik truppalarning e’tiborini qozona olmaganligi uning keyingi besh yil mobaynida bu mashaqqatli sohaga murojaat etmaganining asosiy boisi bo‘lgan” [16;40]. S.Ahmedov maqolasida Cho‘lponning inqilobdan avval dramatik asarlar yoza boshlaganini aytib: “Uning bundan 77 yil avval 1914-yilda bitilgan “Boy” nomli ilk sahna asari Behbudiyning “Padarkush”, Hamzaning “Zaharli hayot”, Abdulla Qodiriyning “Baxtsiz kuyov” asarlari bilan oldinma-keyin maydonga keldi”, deydi [1;144]. Olim O.Sharafiddinov esa mazkur ma’lumotga e’tiroz bildiradi: “...muallif bu asar haqidagi ma’lumotni qaysi manbadan oldi? Uning qo‘lida asar teksti bormi? Asar bi-ror joyda sahnaga qo‘yilganmi? Qanday mavzuda yozilgan? Uning ishtirokchilari kim? Asarda

qanday voqealar sodir bo‘ladi? Asarning keyingi taqdiri qanaqa?” [17;83-84]. To‘g‘ri, cho‘lponshunoslikda bu savollarga hali hanuz javob topilmagan. Biroq Cho‘lpon hali hayotligi davrida matbuotda bosilgan maqoladagi ma‘lumot “Boy” nomli pesa Cho‘lpon qalamiga mansubligi va yaratilish davri haqidagi fikrlarni isbotlaydi: “Munaqqid O‘ktam sahna adabiyotimizning tarixini 1912-yilda Behbudiy “Padarkush”i bilan boshlanishini ayta turib, “o‘shal zamonlarda Hamid Sulaymon (Cho‘lpon – Sh.R.)ning “Boy” degan pesasi... yozilgan bo‘lsa-da, bosilmay qolg‘oni”ni qayd etadi” [9;122]. Sh.Rizayev keltirgan munaqqid O‘ktamning bu fikrlari “Turkiston” gazetasi (1924 y., 21 iyun)da bosilgan “Sahna adabiyoti” maqolasida berilgan. “Jadid dramasi” kitobidagi ilk pesalar ro‘yxatida ham “Boy” dramasi qayd etiladi [9;128]. S.Mamajonovning qator maqolalarida ham “Boy” pesasi zikr etilgan o‘rinlar uchraydi [7].

Yana shuni qo‘shimcha qilib aytish mumkinki, asr boshlarida jadid adabiyotida boy obraziga ko‘pchilik ijodkorlar murojaat qiladilar. Behbudiyning “Padarkush”, Hoji Mu‘inning “Boy ila xizmatkor”, A.Badriyning “Boychacha”, Hamzaning “Boy ila xizmatchi”, Abdulla Avloniy asarlaridagi boy obrazini eslash o‘rinli. Cho‘lponning “Yana uylanaman” komediyasidagi yoki boshqa nasriy asarlaridagi boy obrazi ham shular jumlasidandir. Bizningcha, mazkur ijodkorlar kabi Cho‘lponning ham dramaturg sifatida boy obrazini yaratishga alohida e‘tibor qilishi tabiiy edi. Bu fikrlar “Boy” pesasining matni bo‘yicha izlanishlar olib borilishi kerakligini ko‘rsatadi.

“Cho‘rining isyoni” (1919-20). Cho‘lponning yana bir topilmagan sahna asari “Cho‘rining isyoni” nomli bo‘lib, N.Karimov Cho‘lponning Orenburgda Karl Marks nomli trupa bilan uchrashgani, M.Uyg‘ur va Nizomiddin Xo‘jayevlar bilan tanishib, teatrga qayta mehr qo‘yganligi sababli 1919-yilda shu asar maydonga keldi, deb belgilaydi. Aslida Cho‘lpon N.Xo‘jayev bilan ilgariroq tanishgan bo‘lib, 1917-yil aprelda yozgan “Qizil bayroq” she‘rini unga bag‘ishlagan. O.Sharafiddinov esa mazkur pesaning 1926 yilda sahnaga qo‘yilganini “Qizil O‘zbekiston” gazetasi (1926-y. 5 iyun)da “3” degan imzo bilan “So‘nggi kunning bo‘lib o‘tgan tomoshalari” nomli maqola orqali aniqlaydi. Sarlavha ostida qavs ichida “Cho‘lponning “Sarkash qiz” pesasi haqida” degan izoh qo‘yilgan ekan. O.Sharafiddinov bunday izohning qo‘yilish sababi noma‘lumligi, maqola muallifi uni o‘zicha talqin qilganini aytib o‘tadi [17;84]. Aslida “Sarkash qiz” va “Yorqinoy” bir asarning nomi bo‘lib, “Cho‘rining isyoni” boshqa sahna asaridir. Professor N.Karimovning “Cho‘lpon” ma‘rifiy romanida ham “Yorqinoy” dramasi qavsda “Sarkash qiz” nomi bilan to‘g‘ri berilganini ko‘ramiz [5;308]. Bundan tashqari Cho‘lponning “Qizil O‘zbekiston”ning 1926-yil 25-avgustida bosilgan “Yo‘qolg‘an pesalar to‘g‘risida” maqolasida “U pesadan (“Uzunquloq bobo” – Mualliflar) boshqa sobiq Buxoro Maorif nazorati qo‘lida bo‘lg‘an “Cho‘rining isyoni” nomli pesam ham yo‘qolg‘an. U ham e‘lon tili bilan aytsak, “e‘tibordan soqitdir” deb yozadi. “Cho‘rining isyoni” pesasi “Cho‘rining qo‘zg‘olishi” deb ham atalgan. B.Pestovskiyning “O‘zbek teatri. Yangi o‘zbek dramaturgi” maqolasida pesa rus tilida “Восстание неволнитси” deb nomlangan [8]. Maqola muallifi bu pesaning “hozirgi kunlarda” (1921-y.) Cho‘lpon tomonidan yozilayotganini qayd etadi. Shunga ko‘ra u Cho‘lponning ijod jarayonidan xabardor bo‘lgan deyish mumkin. Maqolada pesa mazmuni qisqacha bayon qilinadi. Ma‘lum bo‘lishicha, pesada o‘zbek ayolining fojeaviy hayoti tasvirlanadi. Bu ayol o‘qimishli bo‘lib, paranji tashlashni xohlaydi, biroq eri bunga qarshi turadi. Sharqona kechalarning biri spektaklda u rus kiyimi va niqobda paydo bo‘ladi hamda ajoyib ovozda kuylaydi. Tomoshabinlarning kuchli olqishlaridan u ikkinchi marta sahnaga chiqadi va eski xurofiy urf-odatlardan voz kech olmayotgan hamma yoshlarni ayovsiz tanqid qila boshlaydi.

“Cho‘pon sevgisi” (1921). Adabiyotshunoslar mazkur musiqali drama haqida “Qizil bayroq” gazetasi (1922-y., 25-mart)dagi Cho‘lponning “Sevgi va saltanat” nomli she‘riga tayanib fikr yu-

ritadilar. She'rga: "Bu parcha Cho'lpon o'rtoqning hanuz bosilmag'on va o'ynalmog'on "Cho'pon sevgisi" olti manzum tamoshasidan oling'ondir" degan izoh yozilgan. O.Sharafiddinov bu haqda 1991-yilda quyidagi fikrlarni bildirgan edi: "Keyinchalik Cho'lponga oid manbalarning birontasida bu asar tilga olinmaydi. Uning keyingi taqdiri, sahnaga qo'yilgan-qo'yilmagani noma'lum. Ehtimol, qo'lyozma qaylardadir yotgandir, nomu nishonsiz yo'q bo'lib ketgandir" [17;84]. N.Karimovning "Cho'lpon" romanida esa bu pesa "Cho'lpon sevgisi" tarzida xato keltirilgan. Bu she'riy dramaning 1922-yilga qadar sahnaga qo'yilmagani, undan keyin qo'yilgan-qo'yilmagani haqida ham biror ma'lumot yo'qligi ta'kidlanadi [5;260]. Keyingi vaqtlardagi izlanishlarimiz natijasida "hanuz bosilmag'on va o'ynalmag'on" bu pesa haqida yangi ma'lumotlarni qo'lga kiritdik. B.O.Pestovskiyning keltirishicha, "hali sahnada qo'yilmagan she'r shaklida yozilgan "Cho'pon sevgisi" ("Lyubov pastuxa") pesasi va 1921-yil yanvarda "Turon" teatrida qo'yilgan "Xalil farang" uning (Cho'lponning – mualliflar) qalamiga mansub". Demak, "Qizil bayroq" gazetasida boshqarma tomonidan yozilgan izoh bilan B.Pestovskiyning pesa haqidagi fikrlari o'zaro uyg'un mazmunga ega.

Shuningdek "Cho'pon sevgisi" pesasini kitob shaklida chiqarish uchun 1922-yilda Turkiston davlat nashriyotiga topshirilganligi haqida arxiv hujjatlari mavjud. Biroq qaysidir sabablarga ko'ra asar chop etilmay qolgan. Tilshunos olim Ye.Polivanov mazkur kitobga taqriz ham yozib bergan.

"Xalil farang" (1921). Bu pesaning 1921-yilda sahnaga qo'yilgani haqida ma'lumot beruvchi manba "Qizil bayroq" (1921-y., 8-fevral) gazetasi bo'lib, unda "Zanay" taxallusli kishining "Xalil farang" (Cho'lpon pesasi haqida) taqrizi bosilgan [17;84]. "Bolshaya soveteskaya entsiklopediya"-da "Xalil farang", "Cho'ruining isyoni", "Mushtumzo'r", "O'rtoq Qarshiboev" asarlari Cho'lponning ilk pesalari sirasida hamda 1917-1919-yillarda yozilgan, deb ko'rsatiladi [3;683]. Adabiyotshunoslar N.Karimov, S.Mamajonovlarning maqola va kitoblarida ham mazkur pesa nomi zikr qilinadi.

Ushbu 4 pardali dahshatli fojia 1921-yil 24-martda "Andijon eski shahar "Sharq yulduzi" teatri binosida Andijon okrug o'zbek davlat diram truppasi" tomonidan qo'yilganligi aks etgan afisha Andijon viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi fondida saqlanadi.

"O'ldiruvchi" (1922). Bu pesa haqida professor N.Karimovning "Cho'lponning badiiy olami" maqolasida ma'lumot beriladi. Unga ko'ra Cho'lpon 1919 yildan boshlab "Mannon Uyg'ur bilan hamkorlikda o'zbek professional teatrining paydo bo'lishi yo'lida samarali faoliyat bilan shug'ullanadi. U Uyg'ur truppasining statsionar sahnasi bo'lmish "Turon" teatrida direktor lavozimida xizmat qilar ekan, shu teatr uchun "Yorqinoy" (1920), "Xalil farang" (1921), "O'ldiruvchi" (1922) nomli pesalarni yozadi" [16;41]. Cho'lpon dramalari nashridagi izohlarda adibning 1920-yillarga qadar bo'lgan davrda yozilgan kichik pesalari qatorida mazkur asar "O'ldiruvchi" shaklida zikr etiladi [15;531]. B.Pestovskiyning 1922 yilda chop etilgan maqolasida Cho'lponning ayni kunlarda "O'ldiruvchi" (Ubiysa) pesasi ustida ishlayotgani aytiladi [8].

"Uzun quloq bobo" (1923). Cho'lponning "Uzun quloq bobo to'g'risida" nomli boshqarmaga xati "Turkiston" gazetasi (1923-y., 18-fevral)da chop etiladi. Ma'lum bo'lishicha, asar ikki pardali "kulgi asari", ya'ni komediya bo'lgan. Asarni oqqa ko'chirish uchun truppa artisti olib, uni yo'qotgan ekan. Cho'lpon so'zlariga ko'ra asar Samarqanddagi san'at havaskorlariga berib yuborilgan: "Mening "Uzunquloq bobo" nomli 2 pardali kulgu asarimni oqqa ko'chirib, o'zbek truppasiga topshirmoq sharti bilan mazkur truppaning eng muqtadir bir artisti olgan edi. Hozir shu asarning mazkur artist qo'lida borligi shubhali bo'lib qoldi. Eshitganimga ko'ra bechora asarim Samarqand san'at havaskorlariga berib yuborilgan emish. Shuning uchun gazeta orqali eshittirmoqchi bo'la-

manki, butun haq va huquq o'zimda bo'lgan u asar qayda bo'lsa ham nashr qilinsa yoki sahnaga qo'yilsa, shunga aloqador kishilarni hukmga tortaman", deb yozadi. Bu maqola orqali Cho'lpon asarga mualliflik huquqi haqida so'z yuritib, asar qayerda chop etilsa yoki sahnaga qo'yilsa, o'sha kishilarni hukmga tortishini ta'kidlaydi [15;16]. Cho'lponning "Moskvadagi dramstudiyamiz" nomli maqolasida mazkur pesa haqida quyidagicha qaydlar mavjud: "...kaminaning 4 pardalik "Uzun quloq bobo" degan pesasi ham repertuarga kirsak kerak", deyiladi. "Qizil O'zbekiston" gazetasining 1926-yil 25-avgustida Cho'lponning "Yo'qolg'an pesalar to'g'risida" nomli maqolasi bosiladi. Maqolada uch to'rt yil ilgari mazkur pesa oqqa ko'chirilmay turib yo'qolgani ta'kidlanadi. Cho'lponning "Bu yil o'sha pesani to'rt pardali qilib va yangi usullarga to'g'rilab yozib chiqdim. Oldimizdag'i qish ichi Maskavda o'zbek dram maktabida tayyorlanib, kelgusi yilda O'zbekistonda qo'yilsa kerak. Shuning uchun burung'i eski pardani sahnaga qo'ymasliqlarini so'rayman. Lekin, tarixiy jihatdan mening o'zimgagina ahamiyati bo'lg'an uchun, agar o'zimga qaytarsalar yana yaxshi bo'ladi" degan so'zlaridan asarning muallif tomonidan tiklangani, qayta ishlangani va sahnaga qo'yish uchun tayyor holga keltirganini bilish mumkin.

"Qorovul uyqusi" (1927). "Teatr qomusi"ning V jildida (Moskva, 1967) "Yana uylanaman" pesasi hamda "Qorovul uyqusi" pantomimasi Moskvada O'zbek drama studiyasida L.Sverdlin tomonidan sahnaga qo'yilganligi haqida ma'lumot beriladi. Cho'lpon bu pesani "so'zsiz o'yin" degan edi. Uning o'z so'zlariga tayanadigan bo'lsak, "Labbay" bilan "Qorovul uyqusi" Toshkent va Samarqandlarda qo'yilgan" [15;98]. "Qorovul uyqusi" Xolxo'ja qo'rboshi turmushidan olingan bo'lib, Yusufjon qiziq intermediyasi va Cho'lpon librettosi asosida sahnalashtirilgan. L.Sverdlinning xotiralaridan birida pesa "Pionerlarning qorovullikdagi uyqusi" nomi bilan keltiriladi. Ma'lum bo'lishicha, L.Sverdlin dan Vsevolod Emilevich biomexanikadan dars o'ta olishi yoki o'ta olmasligini so'rab, uni o'zbek teatriga yuboradi. L.Sverdlin teatrdan biomexanikadan dars beradi hamda o'quv yilining oxirini ushbu pantomima bilan tugatadilar. Pantomima Raxmaninov, Shopen, Skryabin musiqasi fonida ijro etilgan. Mazkur pesa haqida to'liq ma'lumotlar L.Sverdlin shaxsiy arxivida ham saqlangan bo'lishi mumkin, buni kelgusidagi izlanishlar natijasi ko'rsatadi.

"O'rtoq Qarshiboyev" (1928-29). Pesa matni haqidagi qiziqarli ma'lumotni professor O.Sharafiddinov keltiradi. Ma'lum bo'lishicha, 1960 yillarning o'rtalarida "Mushtumzo'r" va "O'rtoq Qarshiboyev" pesalarining ikkalasini yoki bittasini adabiyotshunos olim I.Sulton O.Sharafiddinovga ko'rsatgan. Biroq pesa matnini topish borasidagi keyingi izlanishlar natija bermagan [17;85]. "O'rtoq Qarshiboyev" sahnaga qo'yilgandan keyin matbuotda qizg'in munozaralar bo'lgan. S.Holdor qizining "Qarshiboyev" sahnamizga yararlikmi? (Qizil O'zbekiston. 1929. 27-dekabr.), Oltoyning "Qarshiboyev" – quruq "Hujum" uchun ("Qizil O'zbekiston" 1929. 27-dekabr), Azim S. "O'rtoq Qarshiboyev"ga bir nazar" ("Qizil O'zbekiston". 1929. 27-dekabr.), Y.Yo'ldoshning "Qarshiboyev sahna-da" ("Qizil O'zbekiston". 1929. 27-dekabr), Boltaboyning "O'rtoq Qarshiboyev" bizning sahnamizga loyiqmi? ("Yosh leninchi". – 1930. 23 fevral), S.Husaynning "O'rtoq Qarshiboyev" atrofidagi mulohazalar ustida ("Qizil O'zbekiston". 1930. 26-mart) kabi maqolalari chop etilgan.

"Hijrat" (1936-1937). Professor N.Karimov Cho'lponning 1936-193-yillarda shu nomdagi pesani yozganligi va teatr jamoasi oldida o'qib berganligini aytadi. "Afsuski, yozuvchi boshiga otiladigan toshlarning dahshatli manzara kasb etishi bilan teatr jamoasi bu asarni sahnalashtirishga oshiqmagan. 1937-yil to'foni paytida esa asar matni izsiz yo'qolgan", deydi adabiyotshunos [16;43].

"Avaz" (1936). To'rt pardali drama. "Avaz" dramasi ilgari Abror Hidoyatovga nisbat berib kelingan. Asar aslida Cho'lpon qalamiga mansub bo'lib, bir necha dalillar buni isbotlaydi. Bu

haqda O'zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad shunday yozadi: "1939-yilning bahorida Davlat nashriyotida Oybekning romani o'qilyapti, deb eshitdim. Men u paytda "Mushtum"da ishlardim. Tahririyat ham, nashriyot ham to'rtinchi qavatda edi. Ilgarilari ham uyushmada bo'ladigan muhokamalarga qatnashib turardim. Uyushmada Cho'lponning "Avaz" degan pesasi o'qilib, muhokama qilingandi (1936-yil nazarda tutilmoqda – mualliflar). Negadir pesani Cho'lponning o'zi emas, Abror Hidoyatov o'qigandi. U o'qiyolmay qiynalgan yoki to'g'ri o'qimagan joylarini undoq emas, bundoq deb Cho'lponning o'zi tuzatib turardi. Keyinchalik nima sababdandir "Avaz" Abror Hidoyatov nomi bilan sahnaga qo'yildi" [10;9]. Adabiyotshunos olim Sherhali Turdiyevning "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida "O'tmish hujjatlari: "tanqid" dushman izlaganda" nomi ostida [11] qayta nashrga tayyorlagan "G'olib". "Hamza" teatrida "dushman nayranglari" ("Yosh leninchi". 1937. 2- avgust.) nomli maqolada akademik teatrning sobiq direktori Ziyo Saidga juda katta ayblovlar qo'yiladi. Ziyo Saidning Cho'lpon, G'ulom Zafariy, G'ozzi Yunus va Miyon Buzruklarni yoniga olib rejissyor Vittga qarshi kurash olib borilgani ta'kidlanadi. Shuningdek, "Cho'lpon, G'ulom Zafariy kabi dushmanlar biladilarki, ular nomi qayd qilingan asarlardan mehnatkash xalq jirkanadi. Shuning uchun ular o'z asarlarini Abror va boshqalarning ismlari bilan, ya'ni shularniki qilib maydonga chiqarmoqchi bo'lganlar. Majlislarda "Mening qo'limdan duoyi salom yozish ham kelmaydi", deb yurgan Abror Hidoyatov birdaniga teatrga "tarixiy" bir mavzuda butun boshli bir pesa taqdim qiladi. Bu pesa o'qilmasdan ilgari Ziyo Saidlar tomonidan ijobiy baho beriladi, hammaga maqtaladi. Biroq, majlisda aniqlanishiga ko'ra pesani Abror Hidoyatov emas, balki xalq dushmanlari Cho'lpon bilan G'ulom Zafariylar yozgan ekanlar. Hozir bu pesa shubhali bo'lgani uchun sahnaga qo'yilishdan taqiqlandi".

"Avaz" dramasini Sirojiddin Ahmad nashrga tayyorlab, "San'at" jurnalida chop etdi [2]. Akademik N.Karimov ham bu pesa haqida to'xtalib quyidagi fikrlarni bildirgan: "Toshkentga ko'chib kelganidan keyin Cho'lpon hatto asarlarini ham o'z nomidan sahnaga chiqara olmadi. Zamon-doshlarining aytishlaricha, Umarjon Ismoilovning asari deb yurganimiz "Rustam"ni ham, Abror Hidoyatovga mansub deb hisoblaganimiz "Avaz"ni ham, aslida Cho'lpon yozgan va yuqoridagi sababga ko'ra, ular nomidan sahnaga chiqargan" [5;430].

"Yana uylanaman" (1926). Cho'lponning "Yana uylanaman" pesasi komediya janriga mansub bo'lib, shu kungacha uning nomi, umumiy mazmuni haqida ayrim ma'lumotlar mavjud edi xolos. Komediyaning matni ilmiy va adabiy jamoatchilikka ma'lum emas edi. 2021-yilgi qidiruvlarga ko'ra Cho'lponning "Yana uylanaman" komediyasi matni professor D.Quronov tomonidan "Rossiyskiy gosudarstvenniy arxiv literatury i isskusstvo" (RGALI)ning VTO Kabinet internationalnix narodov SSSR bo'limi (inv.№59/IV)da borligi aniqlandi va qo'lga kiritildi. Mazkur komediya rus tilida bo'lib, yozuv mashinkasida yozilgan, 33 betdan iborat. Asar muallifi Cho'lpon ekanligi birinchi betda qayd etilgan. Sarlavhasi dastlab o'zbek tilida "Pul undirish" ili "Yana uylanaman" deb yozilgan, so'ngra qavsda "Снова хочу жениться" deb yozib qo'yilgan. Professor D.Quronovning keyingi aniqlashiga ko'ra L.Sverdlinning shaxsiy arxivida "Хочу жениться" nomli pesaning yana bir varianti mavjudligi ma'lum bo'ldi.

Shu paytgacha "Yana uylanaman" komediyasining sahnalashtirilgani haqida so'z yuritilar edi, lekin aniq faktlar topilmagan edi. Bizning qidiruv ishlarimizga ko'ra "Yana uylanaman" komediyasining sahnada namoyish etilishi haqida "Qizil O'zbekiston" gazetasining 1928-yil 13-yanvar juma kungi (913) 11-sonida e'lon berilganini aniqladik. Pesaning qaysi kuni va qayerda qo'yilishi haqidagi o'rinda quyidagicha yozilgan: "Chorshanba 18-yanvar Eski shahardagi xalq teatrida". E'lon matni quyidagicha: "O'zbek davlat truppassi tomonidan ma'lum Yusuf qiziq hikoyasidan

Cho'lpon asari o'ynaladi: "Yana uylanaman" Biletlar hozirdan boshlab sotilur. Bilet baholari 40 tiyindan bir so'm 50 tiyingacha".

"Yana uylanaman" pesasi 3 parda 6 ko'rinishli komediya bo'lib, masjid imomining ish haqini bir boy o'zlashtirib olgani, shu ikki yillik haqni undira olmayotganligi to'g'risida xotini bilan tortishib qolgani, achchiq qilib xotini ustiga xotin olmoqchi bo'lgani, imomning hiyla yo'li bilan boydan haqini undirishi kabi voqealar yumor orqali ko'rsatib beriladi. Komediya bosh qahramonlar masjid imomi (domulla), uning xotini To'tixon, boy, To'xtasin, Sotqin kabilar, masjid ahli, Shirmon xola, boyning ikkinchi xotini Nazokat, Turg'un, ayiq o'ynatuvchi kabi ikkinchi darajali qahramonlar ishtirok etadilar.

Komediya imomning uyiga kirib kelishi hamda ehtiyotsizligi tufayli sut, qatiqlarni to'kib yuborishi, shu sabab bo'lib xotini bilan oilada eru xotinning vazifasi to'g'risida bahslashishi bilan boshlanadi. Imom xotinidan yashirinch aylanmoqchi bo'lgan-u, buni sir tutayotgan edi. Shu janjal asnosida sir ochiladi. Imom aylanmoqchi bo'lgan qiz tomonga vositachi – Turg'un ismli bolani jo'natgan edi. Turg'unning qiz tomonning gapini yetkazishida va imomning xotini bu gaplarni eshitib qolmasligi uchun qilgan harakatlari o'quvchi, tomoshabinda kulgi uyg'otadi. Imom o'zini bolaga go'yo dam solayotganday ko'rsatadi-yu, aslida boladan nima gap olib kelganini bilmoqchi bo'ladi. Xotiniga esa bolaning tutqanog'i borligini aytadi. "Domulla: – (qo'llari bilan darhol bolaning og'zini yopadi va duo-afsun o'qiydi) E, yaramas, hamma ishni rasvo qilding. Kuf!... Sendaqa yaramasni menga yuborgan Shirmon xolaga xudoning la'nati bo'lsin... Suf...¹ [12;4]. Imomning ikki yillik masjiddagi xizmati uchun namozxonlardan foydalanib boydan ish haqini undirishida ham kulgu holati mavjud. U namozdan avval masjid ahliga imomlik qilishdan bosh tortishini aytdi hamda "domulladan avval boshimizni ko'tarsak, xotinlarimiz o'zimizga nomahram bo'lsin" deb qasam ichishsa, keyin imomlikka o'tish shartini qo'yadi. Komediyaning bu qismini Cho'lponning o'zi maqolasida "avji joyi g'alati bir "qo'rqinch" (tryuk)ni ko'rsatadi" [14;118] deb yozgan edi.

Masjid imomining shunday hiyla bilan o'z pullarini undirishi, albatta, boyning g'azabini qo'zg'aydi. Boydan keyin o'ch olmaslik shartini qo'ygan bo'lsa-da, imom aylanmoqchi bo'lgan qizni undan tortib olmoqchi bo'ladi. Bu ishni imom og'iz solgan qiz – Sotqinxonga aylanmoqchi bo'lgan yigit To'xtasin uyushtiradi. Voqea shunday tus oladiki, To'xtasin imom va boyni to'qnashtirib, ikkalasidan ham Sotqinxonni qutqarib qoladi.

Boyning xizmatkori Hayitning uni uqalashi sahnasida ham yumor, kulgili holat bor. Uning semirib ketganligidan tanasi hech nimani his qilmay qo'yganligi, xizmatkori qancha uqalasa ham ta'siri bo'lmayotganligi ularning savol javobi hamda Hayitning harakatlaridan kulgu paydo bo'ladi. Hayit boyga: "Xo'jayin, axir siz semiz odamsiz. Siz, to'g'risi, bordonga o'xshaysiz.. Bir necha pud bug'doy olib kelganlarida, ularni bordonga behuda joylabmiz, hammasini sizning qorningizga joylash kerak edi" deydi [12;22]. Bordon – guruch va bug'doy saqlashga mo'ljallangan bochkasimon idishdir. Hayit tomonidan boyga berilgan bunday ta'rif va tashbeh uning tashqi va ichki portretini yaqqol ochib beradi.

Boy ish bilan ketgandan keyingi sahnada Hayit unga taqlid qilib supada yotarkan, uning nutqi orqali ham boyga xarakteristika beriladi: "Bu qo'tir to'ng'izning tanasi hech narsani his qilmaydi. Katta bolg'a yoki biror alohida moshinka bilan urish kerak. O'zgina ishlasa, o'sha zahotiy oq charchaydi, og'ir hansirashni boshlaydi. O'zi to'rtta xotini bor, beshinchisini olishdan ham toymaydi" [12;23]. Boyning pulga o'chligi va o'ta xasligi To'xtasin bilan suhbatda ham ko'rinadi. To'xtasin aytgan reja orqali imomdan qizni tortib olish uchun sarflanadigan chiqim ustida boy sav-

¹ Asar rus tilida bo'lib, uni mazkur maqolaning birinchi muallifi o'zbekchalashtirgan. РГАЛИ ВТО Кабинет интернациональных народов СССР bo'limi inv.№59/IV. Cho'lpon. "Pul undirish" yoki "Yana uylanaman" komediyasi.

dolashadi. “Men domulladan ko‘p sarflaymanmi”, “150 so‘mdan ortiq bir tiyin ham bermayman” degan gaplari boyning xasisligidan dalolat beradi.

Asarda ochko‘z boylar ayiq o‘ynatuvchi chol tomonidan ham hajv qilinadi. Masjid oldidagi maydonda bolalarga ayiq o‘yini tomoshasi qo‘yilganda chol ayiqqa qarata, pulini sudxo‘rga berib foizsiz qolib o‘lgan boylarni ko‘rsat, deb buyruq beradi. Ayiq jon berayotgan boylarning holatini kulgili tarzda ko‘rsatadi. Komediya janriga xos asosiy xususiyatlardan biri ham kulgu, yumordir. Asar boshidan oxiriga qadar yumor pafosi bilan sug‘orilgan.

To‘xtasinning tuzgan rejasiga ko‘ra domla uylanayotgan qiz kelinchakning “tutqanog”i tutib qoladi. Domla uni taloq qilib, boyga o‘tkazib yuborayotgan mahalda To‘xtasin ikkisining ham asl basharasini ochib tashlaydi. Ma‘lum bo‘lishicha, To‘xtasin va Sotqinxon bolaligida beshikkerti qilingan ekan. Atrofdagilarning hammasi yoshlar tomon bo‘lishadi va pesa o‘yin kulgi, raqslar bilan tugaydi.

Mazkur sahna asarining so‘nggida quyidagicha izoh yozilgan: “Bu pesa o‘zbek shoiri, dramaturg, O‘zbek davlat drama teatrining adabiy xodimi Cho‘lpon (Sulaymonov) qalamiga mansub. Asar teatr studiyasiga oid shaklda yozilgan va sahnalashtirilgan. Postanovkachi Sverdlin. Pesa 1927-28-yildagi teatr repertuariga kiritilgan, asar matniga postanovkachi va badiiy rahbar Tixonovich tomonidan o‘zgartirishlar kiritilgan. Keyinchalik asar repertuardan olib tashlandi, boz ustiga muallif qatag‘onga uchragan va teatr xodimlari safidan, dramaturgiyadan chiqarib yuborilgan edi” [12;33].

“Yana uylanaman” komediyasi o‘zbek adabiyoti, o‘zbek dramaturgiyasi uchun yangi topilma hisoblanadi. Asarni ilmiy va adabiy jamoatchilikka yetkazish, uni tahlil va talqin qilish zarurati bor.

Cho‘lponshunoslikka oid adabiyotlarda “Buxoro jallodlari”, “Ov”, “Siniq oyna”, “Ikki dunyo”, “Oktyabrgacha o‘n yil” asarlari ham Cho‘lponga nisbat beriladi. Biroq ularning Cho‘lpon qalamiga mansubligiga doir fakt va materiallar yetarli emas.

XULOSA

Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon o‘zbek dramaturgiyasining shakllanishida katta hissa qo‘shgan jadid adiblardan biri edi. Uning dramaturgik faoliyati ilmiy jihatdan tadqiq etilishi zarur. Adib o‘z davrida dramatik asarlar, pantomima, kichik sahna asarlari, komediyalar yaratdi, ularni rus tiliga tarjima ham qildi, mazkur asarlarni sahnalashtirdi. Cho‘lpon jahon adiblari pesalarini ham o‘zbek tiliga mahorat bilan tarjima qildi. XX asrning 20-30-yillaridagi siyosiy hayotdagi keskin o‘zgarishlar, stalin qatag‘oni va turli sabablarga ko‘ra Cho‘lponning barcha dramatik asarlari to‘la saqlanmagan yoki bugungi kungacha yetib kelmagan, yoxud qaysidir arxiv fondlarda, shaxsiy kutubxonalarda saqlanmoqda. Cho‘lponshunoslikda adibning nomlari ma‘lum, lekin matnlari topilmagan dramatik asarlari haqida so‘z yuritib kelinadi. Cho‘lponning noma‘lum dramatik asarlarini o‘rganganimizda ularning soni yigirmadan ortiq ekanini aniqladik. Albatta, bu qat‘iy ko‘rsatkich emas, kelgusida yana topilish ehtimoli bor. Dramatik asarlarini izlash davomida esa “Yana uylanaman” komediyasi matni topildi. Mazkur komediyani o‘rganish hamda ommalashtirish orqali XX asr jadid dramaturgiyasi taraqqiyotidagi muayyan bosqichini ham belgilagan bo‘lamiz. Demak, dramaturgning boshqa pesalarini ham izlash va xalqqa yetkazish navbatdagi vazifalardan biridir.

(Ushbu maqola bajarilishi 2021-2022-yillarga mo‘ljallangan A-OT-2021-57 raqamli “Cho‘lpon hayoti va ijodiy merosi manbalarining elektron platformasi va mobil ilovasini yaratish” mavzusidagi amaliy grant loyihasi doirasida tayyorlangan.)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov S. *Adabiyot va san'at*. – Toshkent: AS, 1988.
1. Ahmad S. “Avaz” dramasi. – Toshkent: “San’at” jurnali. 1990. №5.
2. Большая советская энциклопедия. т. 61. – Москва, 1934.
3. Karimov N. *Istiqlolni uyg‘otgan shoir*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. 88 b.
4. Karimov N. *Cho‘lpon (ma’rifiy roman)*. – Toshkent: Sharq, 2003. 464 b.
5. Karimov N. “Hujum” dramasi // “Nafosat” 1993 y. – 1993. № 2. – B. 29-35; – № 3-4. – B. 26-27; – № 7-8. – B. 22-24.
6. Matajonov S. *Bizning Cho‘lpon*. – T.: Yozuvchi, 1997. – 64 b.
7. Пестовский Б.О. “Новейшие узбекские драматурги”// “Наука и просвещение” 1922. №1. – С.35.
8. Rizayev Sh. *Jadid dramasi*. – Toshkent: Sharq, 1997. 320 b.
9. Said Ahmad. *Topganlarim va yo‘qotganlarim*. – Toshkent: Sharq, 1999. – B.9.
10. Turdiyev Sh. “O‘tmish hujjatlari: “tanqid” dushman izlaganda” “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi (1989. 30 iyun. №27(3027).
11. Cho‘lpon A. РГАЛИ ВТО Кабинет интернациональных народов СССР bo‘limi inv.№59/ IV. *Chulpan*. “Pul undirish” ili “Yana uylanaman”.
12. Cho‘lpon A. *Asarlar*. 3 jildlik. I jild. – B. 196-198.
13. Cho‘lpon A. *Asarlar*. 4 jildlik. 3-j. – Toshkent: “Akademyashr”, 2013. 384 b.
14. Cho‘lpon A. *Asarlar*. 4 jildlik. 4-j. – Toshkent: “Akademyashr”, 2013. 384 b.
15. Cho‘lponning badiiy olami. – Toshkent: Fan, 1994. 132 b.
16. Sharafiddinov O. *Cho‘lpon*. – Toshkent: Cho‘lpon, 1991. 112 b.
17. Quronov D. *Cho‘lponning hayoti va ijodiy merosi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 80 b.

